

Posudek na habilitační práci

Maroš Melichárek:

BRATSTVO, JEDNOTA A KONFLIKTY: HISTORICKÉ, IDEOLOGICKÉ A KULTÚRNE PREMENY JUHOSLÁVIE V 20. STOROČÍ

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH

Na úvod svého posudku chci říci, že habilitanta a jeho práci již sleduji od jeho doktorských studií, recenzoval jsem celou řadu jeho prací a vážím si jeho entuziasmu, s nímž neúnavně pracuje na poli balkanistiky na košické univerzitě, často jako „sám voják v poli“. I proto se snaží udržovat spolupráci jak s českými, tak dalšími zahraničními balkanisty, objíždí balkanistické konference a vydává publikace, které jsou ve slovenské historické vědě svými balkanistickými tématy ojedinělé. Své práce přitom doposud vždy uchopil tak, aby byly komparativní, vždy se snaží poukázat pomocí pramenového bádání na ohlasy balkánských událostí v Československu či na Slovensku, velmi často přímo pojednává o stycích našich zemí s balkánskými zeměmi. Svědčí o tom ostatně i jeho habilitační práce, v jejíž některých kapitolách je hodnocení událostí novodobého vývoje Jugoslávie, jež je hlavním předmět jeho habilitačního zkoumání, viděno zejména prizmatem českého a slovenského tisku.

V habilitační práci *Bratstvo, jednota a konflikty: historické, ideologické a kultúrne premeny Juhoslávie v 20. storočí* si dal habilitant nelehký úkol. Ukázat zejména na ideologické komponenty, které ovlivnily vývoj v obou Jugosláviích, jak té předválečné, tak poválečné, socialistické, poukázat na to, jakými ideologickými a kulturními nástroji se protagonisté obou Jugoslávií snažili udržet pohromadě a v pokud možno hospodářské prosperitě multietnické prostředí tohoto (nejen) jihoslovanského státu, a zejména pak na to, z jakých důvodů a proč se to v obou případech nepodařilo.

Melichárkova práce je založena na rozsáhlém studiu adekvátní literatury jejíž seznam zahrnuje v závěru práce celých 42 stran. Dlužno podotknout, že z produkce české a slovenské balkanistiky zná téměř všechna díla (až na některé dílčí studie), jinak čerpá zejména z anglojazyčné literatury, byť lze ve zdrojích nalézt i díla psaná srbocharvátsky či slovinsky. Jako pramenná základna mu slouží zejména dobový tisk (prameny měly být podle našeho mínění předloženy před literaturu, a ještě následně rozděleny na knihy, časopisy a noviny. Některé v pramenech uvedené časopisecké studie nicméně patří spíše do seznamu literatury, stejně jako některé internetové zdroje by bylo možno zařadit mezi pramennou základnu. V archivech habilitant nepracoval, lze však konstatovat, že adekvátní pramennou základnu mu poskytl tisk. Pro další rozpracovávání tématu by ovšem byla archivní práce nezbytná.

V úvodu svého spisu habilitant objasňuje genezi práce, které vlastně není jednotným textem, ale je složena z několika na sebe navazujících kapitol, z nichž každá již byla v různé podobě publikovaná (autor vše důkladně popisuje v úvodu). Pro potřeby práce ale Melichárek kapitoly výrazně přepracoval a také zajistit návaznost jedné na druhou, byť by návaznost zejména u posledních dvou kapitol mohla být jednoznačnější, bez opakování již jinde řečeného v jejich úvodech. Do Úvodu práce, stejně jako do jejího Závěru, je výrazně zahrnuta také jistá osobní rovina, jež vlastně přibližuje habilitantovu dosavadní činnost a je i jakými zamyšlením nad osudy i těžkostmi balkanistického bádání na Slovensku.

První dvě kapitoly, nazvané *Juhoslávia v období medzi dvoma svetovými vojnami* a *Juhoslávia v rokoch 1941 – 1990* jsou analýzou důležitých dějů meziválečné i poválečné Jugoslávie, nicméně autor v nich vypichuje i některé historické události, které podle něj výrazně ovlivnily další osudy jugoslávského státu a objasňuje v nich také aplikovanou formou své metodologické postupy. V obou kapitolách se zaměřuje hlavně na vylíčení faktorů, které vedly k politické nestabilitě a postupnému oslabování státu v obou historických fázích, tedy od roku 1934 do útoku na Jugoslávii v dubnu

1941, v případě druhé kapitoly pak od smrti J. B. Tita do zániku Svazu komunistů Jugoslávie, byť zde bychom mohli prvky nestability sledovat i v dřívějším období.

V podkapitole *Prvá svetová vojna a nový štát na mape Európy* zdůrazňuje habilitant zejména výzvy spojené s integrací různých národů žijících do té doby v různých státních úvarech a majících často diametrálně odlišnou historickou zkušenost do jednoho státního celku i různé představy klíčových jihoslovanských národů, resp. jejich politických reprezentací, o uspořádání nového státu, tedy měl-li být přísně centralizovaný, či naopak zásadním způsobem federalizovaný. Všimá si okrajově také malodohodového spojení a celkově zahraničněpolitických problémů nového státu.

Druhá podkapitola práce *Alexander I. Karađorđević a (jeho) pokus o juhoslovanskú jednotu* analyzuje snahy panovníka o upevnění státu a vytvoření jakéhosi jednotného jugoslávského národa. Zajímavé je habilitantovo tvrzení, že rozpuštění parlamentu a zákaz politických stran králem po krvavém atentátu v parlamentu bylo „snáď jediné možné riešenie“, což jsem takto otevřeně ještě nikde nečetl, byť je to z hlediska tehdejší doby bezesporu pravda (autor přitom vychází z dobového slovenského tisku). Reflexe z tehdejšího československého tisku, jimiž kapitolu prošpikovává, práci jednoznačně oživují, stejně jako velmi podrobné (s ohledem na celkové zaměření práce možná až příliš podrobné) líčení atentátu na krále Alexandra v Marseille (mimochodem jistě není v této souvislosti bez zajímavosti, že nejnovější forenzní výzkumy prokázaly, že Luis Barthou byl ve zmatku, který nastal po střelbě na krále Alexandra, smrtelně zraněn střelami vlastní policie.) Na druhé straně je však nutno podotknout, že příliš informací o pokusech Alexandra vytvořit jihoslovanskou jednotu v kapitole nenalézáme.

Poslední podkapitola první části habilitace nazvaná *V ústrety katastrofe – smrt' Malej dohody a Juboslávie*, popisuje dobu, v níž jugoslávská politická scéna balancuje mezi orientací na Británii v podání regenta prince Pavla, a fašizujícími tendencemi a stále větším příklonem k Německu, podpořeným jeho ekonomickou expanzí na Balkán, reprezentované premiérem Milanem Stojadinovićem, jež nakonec, pod tlakem a z nezbytí, vyvrcholilo, již ovšem za vlády Dragiši Cvetkoviće a Vlatka Mačeka, přistoupením k Ose a následným pučem, který přivedl zemi do válečné katastrofy. Oceňuji zde v našem prostředí zcela neznámé údaje o budování jugoslávské pevnostní linie, jež ale v dobách potřeby nebyla ani zdaleka dobudována, stejně jako linie československá. Malá dohoda, jakkoli v názvu podkapitoly vypíchnutá, a její faktický zánik, jež ohlašoval již Milan Stojadinović, je však v kapitole zmíněna pouze marginálně, na rozdíl od politiky regenta Pavla, pro niž chová autor práce, a to nikoli bezdůvodně, jisté sympatie. Melichárkův výstižný závěr první kapitoly práce, v němž tvrdí, že „Napriek snahe o stabilizáciu čelila [Jugoslávie – pozn. V. Š.] silným etnickým konfliktom, hospodárskej nerovnovábe a rastúcemu tlaku totalitných režimov v Európe. Tieto faktory napokon zohrali kľúčovú úlohu pri jej zániku v roku 1941 a následnom rozdelení jej územia medzi okupačné mocnosti. Tento historický vývoj dokazuje, že Juboslávia bola štátom s veľkým potenciálom, ale zároveň s mnohými vnútornými slabosťami, ktoré ju činili zraniteľnou voči vonkajším tlakom,“ nicméně bohužel není součástí této kapitoly, ale Úvodu!

V druhé kapitole si autor nejprve všimá dějů druhé světové války na jugoslávském území a dvou odbojových organizací, které na jejím území vznikly, i občanské války, kterou s sebou přinesl jak nesoulad mezi komunistickou rezistencí a monarchistickým hnutím odporu, tak boj obou proti kolaborantským jednotkám i ustašovskému teroru v Nezávislém charvátském státě. Z těchto bojů nakonec vyšel vítězně odboj vedený Jugoslávskou komunistickou stranou, který ještě v době, kdy o budoucnosti války ani zdaleka nebylo rozhodnuto, nastínil program nového poválečného směřování země (2. zasedání AVNOJ) a její federalizace a pochopitelně socializace. Tento poválečný jugoslávský vývoj sleduje podkapitola *Budovanie socializmu na juhoslovanský spôsob. Roztržka Tita so Stalinom*, v níž autor nastiňuje jak bezprostřední poválečnou obnovu Jugoslávie, její politické uspořádání, tak důvody zvláštní jugoslávské cesty, na níž se Svaz komunistů Jugoslávie spolu s celou zemí vydal po rezoluci Informbyla v červnu 1948 (zevrubně Melichárek rozebírá příčiny roztržky včetně některých méně známých faktů) a následnému odpoutání se od sovětského modelu socialismu. To již v podkapitole „K veľkému Titovmu dielu, ktorý nám dal nové svitania“ – *Titovou cestou*. Jugoslávský model samosprávného socialismu zde Melichárek vysvětluje velmi srozumitelným a pragmatickým

způsobem, který mně v mnoha dílech české a slovenské balkanistiky chybí. Významnou součástí této podkapitoly je také poměrně podrobný exkurz do jugoslávských postojů v roce 1968. V celé kapitole habilitant neponechává stranou také ideologii bratrství a jednoty, která měla překonat předválečné antagonismy mezi jugoslávskými národy a národnostmi, jež se sice zdály být pod vlivem této ideologie v 60. letech 20. století překonány, avšak ekonomické krize let 70. i smrt Josipa Broze Tita vyvedly na povrch herezi nacionalismu, vždy v podhoubí jugoslávského socialistického státu v hluboké ilegalitě doutnajícího, který tak doslal svou příležitost, rozhořel se a stal se jedním z důležitých faktorů rozpadu společného jugoslávského státu. Tomu se věnuje zejména podkapitola *Silnějící nacionalizmus a udalosti smerujúce k rozpadu Jugoslávie*, sice ve zkratce nicméně výstižně analyzující příčiny jugoslávského rozpadu. Celou kapitolu provázejí i citáty z dobového zejména slovenského tisku, což oceňuji jako významný pokus o zachycení pohledu na jugoslávské události ze strany Československa.

Tyto dvě kapitoly, jakkoli přinášejí řadu zajímavých a nových podnětů, i mnou již výše oceněných reflexí z československého tisku, přece jenom, i vzhledem k tomu, že jugoslávské děje byly již mnohokrát různými autory (a podotýkám že jak povolnými, tak také nepovolnými a ideologicky i jinak zaslepenými, a budiž autorovi habilitace ke cti, že nepodlehli stranickému výkladu jugoslávských dějů a zůstal vždy objektivně nad věcí) popsány, tvoří dalo by se říci úvod k dalšími třem kapitolám, z nich tu o jugoslavismu (*Jugoslavizmus – myšlienka, koncept a jeho premeny*) považují za zásadní, protože takto komplexně nebyla složitá problematika celojugoslávské identity a pokusy o její nastolení ještě v našem prostředí popsána. Autor si jako nejdůležitější úkol stanovil jasnou kategorizaci pojmů v souvislosti s jugoslavismem (jeho šestistránkový exkurz – s. 115–120 – do hlubin vzniku a definování ideologie na počátku této kapitoly, sice svědčí o autorově sečtělosti, nicméně z koncepce celé práce se poněkud vymyká a považuji jej v souvislosti s tématem za poměrně zbytečný), rozebírá meziválečné snahy zejména krále Alexandra o celojugoslávskou identitu (s integrálním jugoslavismem pak komparuje velmi zdařile čechoslovakismus politických elit nové Československé republiky). Podcenění budování celojugoslávské identity v době komunistické Jugoslávie nakonec dalo zelené světlo nacionalismu jednotlivých jugoslávských národů, přestože partikulární nacionalismu byl považován za největší herezi. Jugoslávští komunisté, na rozdíl od krále Aleksandra, ale neměli v úmyslu vytvořit jugoslávský národ – hovořilo se tehdy spíše o přetavování národů do nové společnosti (s. 94), jejímž nejdůležitějším rysem měl být socialismus, který rozdělí mezi národy smaže. Proto se komunisté příliš nesnažili o probuzení pocitu jugoslávské identity. Melichárek tuto skutečnost dokumentuje citátem E. Kardelje, který hovořil o tom, že „*jsme se nesjednotili v Jugoslávii pro Jugoslávii, ale pro socialismus...*“. I to byl jeden z důvodů, proč se Jugoslávie nakonec rozpadla. Doplnil bych na tomto místě fakt, že v období počátku 80. let 20. století, v době, kdy komunistická myšlenka upadala do nejhlubší krize a základy socialismu se začaly povážlivě hroutit, se počaly, zejména mezi mladší a vzdělanější populací, objevovat indicie jugoslávské orientace. Při sčítání obyvatelstva v roce 1981 se 5,5 % obyvatel identifikovalo jako Jugoslávci, a to bylo pětikrát více než v roce 1971, výrazně také vzrostl počet smíšených sňatků (s výjimkou albánské populace). I v kultuře se vytvořila generace Jugoslávců (Goran Bregović, Vlatko Stefanovski, Emir Kusturica a další) jejichž projekty, mísící prvky jednotlivých kultur do jednoho společného jugoslávského kadlubu, vyvolávaly nadšení mnohých obyvatel země, zároveň však i odsudek téměř celé politické garnitury. Projevy jugoslávství byly po Titově smrti silnější než kdykoli předtím v období „bratrství a jednoty“, což lze vysvětlit i jako protest proti novým tendencím, proti novým politickým lídrům a jejich parcializacím a uzavíráním jedněch před druhými. Projevy jugoslávství byly protestem proti systému, který, jak to mnozí právem pocítovali, přivedl zemi na hranici rozpadu. Byť byla na počátku jugoslávská idea obyvatelstvu vnucována silou, ať již formou královské diktatury či ideou bratrství a jednoty, na konci celého jugoslávského období tomu bylo naopak. Lidé chtěli více Jugoslávie, než byli političtí lídři ochotni přijmout. Nelze tedy říci, že by byla Jugoslávie udržována při životě proti vůli lidu, pouze diktaturou a nátlakem, což byl běžný argument nacionalistů. Po rozpadu Jugoslávie pak byla síla naopak používána k tomu, aby se pocit jugoslávství, solidarity a společenství blízkých národů oslabil a zcela zničil. Jedním z nejvíce diskvalifikujících

nálepek z té doby bylo to, byl-li někdo označen za jugonostalgika či kryptojugoslávce. Lidé jugoslávské identity (a k nim patřili mj. téměř všichni narození ze smíšených sňatků) pak byli největší obětí rozpadu státního útvaru, s nímž se identifikovali.

Na tuto kapitolu pak navazuje kapitola *Na křižovatce sportu, ideologií a dějin – případ chorvátského fotbalového klubu HNK Hajduk Split (1911 – 1990)*. Navazuje na předchozí kapitolu tím, že sleduje jugoslávskou ideologii v různých historických obdobích na příkladu fotbalového klubu ze Splitu, založeného ostatně po vzoru českých fotbalových klubů v Praze roku 1911, fotbalového klubu, jež býval oprávněně nazýván výkladní skříň jugoslávského sportu. Sleduje způsoby, jimiž se klub vyrovnával s tlakem jednotlivých režimů a vlastně jakési kličkování mezi tlakem zvenčí a myšlením zevnitř, což bylo ovšem charakteristické i pro řadu dalších sportovních organizací, ale i podniků či zájmových spolků, a také změny v chování fanoušků, kteří postupně, nikoli jako iniciativa hráčů či vedení klubu, odbourali jugoslávskou identitu a vyšli vstříc rigidnímu chorvátskému nacionalismu.

Konečně v poslední kapitole rozklíčovává habilitant roli populární hudby a rocku, jenž byl typickým žánrem lidí jugoslávské orientace, a její roli v upevňování politiky Bratrství a jednoty a případně i jugoslávské příslušnosti v socialistické Jugoslávii, na příkladě tehdy (a často i dnes) hvězd jugoslávské populární hudby. Písně „jugoslávské orientace“ jsou zajímavé z mnoha důvodů. Byť by bylo lze u některých říci, že byly jakousi povinnou úlitbou tehdejšímu systému, přece i ve své době byly mimořádně populární a dodnes se mezi „jugonostalgickou“ částí veřejnosti ze všech postjugoslávských republik i z emigrace zpívají, a to včetně písní Đ. Balaševiče, který se od své nejpobulárnější „propagandistické“ *Računajte na nas* později celkem zbytečně distancoval a odmítl ji zazpívat i přes naléhání publika dokonce i při svém velkém koncertu ve Splitu v roce 2018. Podobně původně establishmentem odmítnutá píseň *Jugoslavijo* (opěvují se v ní mj. rolníci a pastýři což bylo shledáno za zastaralé a „nesocialistické“), se bez protlačování propagandou (jakkoli se o písní pochvalně vyjádřil i Josip Broz Tito) stala vlastně jakousi neoficiální jugoslávskou hymnou. Stejně tak trefně Melichárek vyzdvihuje píseň skupiny Bijelo dugme *Pljuni a zapjevaj moja Jugoslavijo*, která byla v druhé polovině 80. let 20. století symbolem země, která se rozpadala a stále, i třicet let, po jejím rozpadu, je populární (nic diskutabilního, jak píše autor habilitace na s. 174, bych v této její současné popularitě neviděl. V souvislosti se skupinou Bijelo dugme habilitant v Úvodu uvádí zbytečně negativní komentář o její hudbě z pera československého kritika Tůmy z roku 1977, kdy skupina byla teprve víceméně v plenkách). Jakkoli tedy mohou Melichárkem analyzované písně působit jako propagandistické, nebyly jimi, naopak byly vyjádřením obav o budoucnost Jugoslávie jak autorů a interpretů, tak také nemalé části jugoslávských občanů. Jak habilitant píše, „*hudba se stala jedním z posledních možných řešení krize, kterým Jugoslávie čelila, aspoň na symbolické úrovni*“. Ostatně je to právě zejména populární hudba a rock a její vesměs již starší interpreti, kteří stále fungují mezi bývalými jugoslávskými národy jako jakási celojugoslávská spojnice.

Závěr práce vlastně není pravým závěrem, ale Melichárkovým zamýšlením nad tím, co udělal, chce udělat a jak přitom pokračovat, zamýšlení nad balkanistikou na Slovensku i obecně. Jde vlastně o jakousi sumarizaci jeho životního badatelského úsilí, již nechybí osobní zpověď. Je to neobvyklé, obohacující, jeho závěr by klidně mohl být i habilitační přednáškou, nicméně to není závěr, který by sumarizoval a zvýraznil, k čemu vlastně autor v habilitační práci došel. Takovýto závěr mi v celé práci bohužel chybí. Svým způsobem jej nahrazuje poslední odstavec úvodu práce, nicméně by si habilitace Maroše Melichárka zasloužila závěr podrobnější.

Abych dostal roli oponenta, jsem nucen, kromě toho, co jsem sdělil již v textu, upozornit i na některé nepřesnosti, které se v práci vyskytují. Je to běžná daň za velké heuristické úsilí a takovýto chyb se nedokáží vyvarovat ani velcí kryfejové vědy (to zdůrazňuji proto, aby tyto mé připomínky neovlivnily celkové kladné vyznění posudku):

s. 27: Ve větě... *Základnou myšlienkou bolo vytvorenie demokratického a konštitučného Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov pod nadvládou dynastie Karadjordjevičevcov* jistě není možno označit vládu dynastie Karadževićů jako „nadvládu“!

s. 28: Regentství Alexandra nelze vyložit pouze stárím jeho otce Petra I. (ostatně dokázal, na rozdíl od vojvody Putnika, přejít na podzim roku 1915 albánské hory při ústupu srbské armády pešky!). Jde o složitější záležitost, v níž hráli významnou roli strujci státního převratu a královraždy v roce 1903, kteří vlastně Petra na trůn přivedli, zejména ti, kteří se později shromáždili v tajném uskupení Čemá ruka. Tito výrazní srbské nacionalisté na krále neustále naléhali ve smyslu radikálnější zahraniční politiky, především té, vedoucí ke sjednocení zejména bosenských Srbů do jednoho státu, a to i za cenu války. Tedy politiky, která byla pro Srbsko mimofádně nebezpečná a která ostatně stála i za atentátem na následníka trůnu. Zejména proto se Petr I. dobrovolně vzdal královských povinností, které přesunul na svého mladšího syna, jenž nebyl tímto mužem zavázán a k němuž nemohl mít takto zásadní požadavky. Alexandr byl ostatně po celou dobu velkým nepřítelem Čemé ruky a také s ní v roce 1917 v tzv. soluňském procesu skoncoval.

s. 53: Habilitant se mylí, když tvrdí, že po pádu Milana Stojadinoviće jmenoval regent Pavel jako jugoslávského vyslance v Německu proněmecky orientovaného Alexandra Cincara Markoviće. Pavel sice „upokojující krok“ vůči Itálii a Německu provedl, ale tím, že Cincara-Markoviće jmenoval ministrem zahraničí. Velkým slancem v Německu se v té době stal Ivo Andrić.

s. 66: M. Melichárek zde operuje s již poměrně dávno překonaným počtem obětí druhé světové války v Jugoslávii. Celkový počet obětí 1 706 000 revidovali již koncem 80. let 20. století Bogoljub Kočović (*Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, London 1985) a Vladimír Žetjavić (*Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svetskom ratu*, Zagreb, 1989), kteří přesvědčivě dokázali, že celkový počet přímých obětí druhé světové války včetně kvilingu a kolaborantských jednotek činí něco málo přes milion osob (Kočović 1 014 000, Žeravić 1 027 000), s tím ovšem, že celkové demografické ztráty byly mnohem vyšší. Na s. 78 přitom habilitant operuje s jiným číslem, a to 1, 1 mil osob, ovšem i to je nadsazené

s. 69: Problém četnického hutí je mnohem složitější, než jak vyplývá z habilitantova textu, a bylo by velmi jednoduché jej Šmahem obvinít z kolaborace s nepřítelem.

s. 84: V tvrzení o podílu albánského a srbského obyvatelstva 5 : 2 v roce 1845 bezesporu patří letopočet 1945.

s. 95: Autor se zde dopustil chyby z prehlédnutí, místo korespondence v roce 1954 mezi Chruščovem a Titem hovorí o korespondenci mezi Titem a Stalinem!

s. 97: Ministr vnitra odvolaný na Brionském plénu se jmenoval Svetislav Stefanović, čí byla jeho přezdívka, nelze tedy napsat Svetislav S. čí.

s. 168: Podobně nelze psát J. B. Tito. Přezdívka Tito je výstižná a funkční sama o sobě, nikoli však ve spojení J. B. Tito. Nelze s ní spojit iniciály jména. Tedy buďto Josip Broz Tito, nebo pouze Tito, nebo pouze Josip Broz.

I přes tyto výše uvedené drobné výhrady a připomínky uvedené v textu ovšem celkovou práci vysoce oceňuji a jsem přesvědčen, že předložený spis splňuje všechny požadavky kladené na tento typ prací a doporučuji jej k obhajobě.

V Brně dne 17. januára 2026

doc. PhDr. Václav Štěpánek, Ph.D.